

ЕРТ по татарскому языку татарская группа кимы баш кисәкләр 6. Синтаксис

Демонстрационный вариант 2017 г. – задание №6

Канатлы ай

(1)Кич.(2)Авыл тынлык куенлыгына чумган.(3)Үзе шундый жылы һәм рәхәт.(4)Өйгә һич керәсе килми.(5)Капка төбөндәге утыргычта,кичке шәфәк матурлыгына хозурланып, әнисе белән нәни кыз Фирая сөйләшәп утыралар.(6)Утыралар дигәч тә,утыргычта әнисе генә утыра, ә Фирая аның итәгенә менеп кунакланган.

(7)Күк гөмбәзендә,учлап сибелгән энҗе-мәрҗәннәрдәй, йолдызлар җемелди.

(8)Аларның барысында да уздырып,түм-түгәрәк ай көмештәй нурларын җиргә сибә,гуя ул шулай Фираяны сөеп елмая.(9)Айның ике ягында да аккош канатларындай, нәфис каурый болытлар йөзеп йөри.(10)Тулган, менә канатланып очып китәрдәй тоела.(11)Әнисенә итәгендә иркәләнәп утырган Фирая да, әлегә сихри күренештәнәсәрләнәп, соклану тулган кузләрен күк гөмбәзеннән ала алмый.

(12)-Әнием,кара әле!(13) Кара... әнә анда,күктә, аккоштай ак кантлы ай йөзә.(14) Канатлы ай !...

(15)Әнисе дә аңа карый.

(16)-И-и-и кызым, рәхмәт төшкере!(17)Искиткеч нурлы икән шул кичке ай.(18)Гажәп икән.(19)Кызлар шикелле елмая.(20)Гомремдә дә мондый айны күргәнем юк иде.(21)Бәхеткә генә була күрсен мондый хозур,мондый матур күренеш,<...>дип, үз нәүбәтендә хыялый,күбәләктәй канатланган нәни кызына карап,нурлы айдай елмая.

(22)Әйе шул, әниләр янында ай да канатлы.

(Н.Каштанов*)

(*Нәкыйп Фәсхетдин улы Каштанов(1942)- язучы, шагыйрь, журналист.Язучының мәхәббәт, яшәү, язмыш, яшьлек темаларына караган хикәяләре татар прозасының матур үрнәкләре булып тора. Аларда кешелекле, явызлык, саранлык, гадел һәм ярдәмчел булу кебек уңай һәм тискәре сыйфатлар төрле геройлар мисалларында ачыла. Хикәяләр укучыны кешелек кыйммәтләре хақында уйланырга мәҗбүр итә.)

6. 2 нче жөмләдәге баш кисәкләрне табып языгыз.

Жөмләнең, баш килештә килеп, башка сүзгә буйсынмаган баш кисәге ия дип атала. Жөмләдә ияне табу өчен, аның төп өч үзенчәлеген истә тоту кирәк:

1. Ия һәрвакыт баш килештә була.
2. Ия янында бәйләкләр һәм бәйлек сүзләр булмый.
3. Ия жөмләнең башка кисәкләренә буйсынмый.

Ия турында хәбәр итә яки үзе генә дә хәбәрлекне белдерә торган баш кисәк хәбәр дип атала.

Нинди сүз төркеме белән белдерелүенә карап, хәбәр ике төркемгә бүленә: фигыль хәбәр (фигыль белән белдерелә), исем хәбәр (фигыльдән кала сүз төркеме белән белдерелә).

Ответ: Авыл чумган

Демонстрационный вариант 2016 г. – задание №6

Икмәк кадере.

(1) Бала, теле ачылганда, иң башлап кайсы сүзне әйтә: «әннә» диме, әллә «мәм-мәм» дип әйтәме?
(2) Кайсын гына әйтмәсен, «әннә» белән «мәм-мәм» — адәм баласының иң беренче сүзләре, шушы сүзләр белән аның теле ачыла. (3) Ана һәм ризык. (4) Ризык <...> адәм баласы өчен ана шикелле үк иң кадерле нәрсә. (5) Ана — жан бирүче, ә ризык — яшәтүче. (6) Ана белән ризыктан башка, Жир йөзәндә тереклек булмас иде.

(7) Ризык дигәнәбез беренче чиратта ул — икмәк. (8) Икмәк барлык ризыклардан өстен тора, бик күп ризыклар икмәктән башлана, икмәккә кайтып кала. (9) Икмәк булмаса, иң затлы, иң бәяле әйберләрнең дә кыйммәте бетә.

(10) Мин үзем икмәкне кеше өчен иң кирәкле ризык итеп кенә түгел, ә илнең иң зур байлыгы, дөүләтнең төп куәте дип саныйм. (11) Чыннан да, илдә, дөүләт кулында икмәк житәрлек булмаса, халык тук, бәхетле яши алыр идемени?!

(12) Икмәк житмәгән елларны без күрәп уздырдык. (13) Аның нәрсә икәнән яхшы беләбез, алтын бәясенә әллә кайлардан китертергә туры килде ул икмәккәйне.

(14) Халык икмәкнең кадерен авыр елларда гына түгел, һәрвакыт бик яхшы белгән. (15) Ул аны юкка-барга әрәм-шәрәм итмәгән, саклап тоткан, ничек тә запас белән тотырга тырышкан. (16) Чөнки ел елга охшап килми: быел бар, ә киләсе елда аның уңмавы, аз булуы мөмкин.

(17) Безнең татар халкында исә икмәккә хөрмәт аеруча зур иде. (18) «Ипекәй» дип кадерләп кенә йөртә иде ул аны. (19) Әгәр урамда ипи сыныгы ятканын күрсә, ул аны, иренмичә иеләп алып, бүрәнә ярыгына кыстырып китә иде. (20) Ипи валчыгын да таптамый иделәр. (21) Икмәк безгә рәнжәр, бездән китәр, килмәс дип шомлана идек. (22) Хәзер андый борчылулар бетте, әмма хөрмәт калырга тиеш.

(23) Безнең беренче ризыгыбыз булган икмәккә кеше игътибары, кеше мәхәббәте кирәк. (24) Бары шулчакта гына муллыкта ирешеп булчак.

Ә. Еникидән*

**Әмирхан Нигъмәтҗән улы Еникиев (1990-2000) — татар язычысы, журналист, тәрҗемәче. Аның «Бала», «Бер генә сәгатькә», «Кем җырлады?» кебек хикәяләре татар психологик прозасының матур үрнәкләре булып санала. Язычының «Без дә солдатлар идек», «Гөләндәм туташ хәтирәсе» исемле повестьлары, «Туган туфрак», «Матурлык», «Әйтелмәгән васыять»,*

«Курай» кебек хикәяләре кешеләр арасындагы мөнәсәбәтләренә, әхлакий-этик проблемаларны күтәрүе һәм сәнгатьчә эшләнүләре белән игътибарга лаек.

6. 14 нче жөмлөдән баш кисәкләренә табып языгыз.

Жөмлөңөң, баш килештә килеп, башка сүзгә буйсынмаган баш кисәгә ия дип атала. Жөмлөдә ияне табу өчен, аның төп өч үзенчәлеген истә тоту кирәк:

1. Ия һәрвакыт баш килештә була.
2. Ия янында бәйләкләр һәм бәйлек сүзләр булмый.
3. Ия жөмлөңөң башка кисәкләренә буйсынмый.

Ия турында хәбәр итә яки үзе генә дә хәбәрлекне белдерә торган баш кисәк хәбәр дип атала. Нинди сүз төркеме белән белдерелүенә карап, хәбәр ике төркемгә бүленә: фигыль хәбәр (фигыль белән белдерелә), исем хәбәр (фигыльдән кала сүз төркеме белән белдерелә).

Ответ: халык белгән.

Демонстрационный вариант 2015 г. – задание №6

Байлык

(1) Рахманның теләге — сәяхәтче булу. (2) Сәяхәт турында китаплар укыды ул, илебез картасын биш бармагы кебек белә.

(3) Рахман үз илебездә генә сәяхәт итәчәк. (4) Африка чүлләре, Һиндстан урманнары, Амазонка елгасы шулай ук кызыктыра, әмма үзебездә дә андый жирләрне табып була. (5) Безнең илебез бөтенесенә дә бай.

(6) Менә шул олы сәяхәттә сынатмаслык итеп чыныктырырга кирәк үзеңне. (7) Хәер, бер дә аермыйча булмас инде. (8) Йөрәп-йөрәп, тез буыннарың йомшагач, кулларың талгач, жиргә сузылып ятып, күңне күзәтсәң. (9) Әйе, бу дөньяда кешедән дә бәхетле зат юктыр: ул офыкны күрә. (10) Үзе баскан урыннан офыкка кадәр араны бүтән бер хайван да, бер кош та кешедәй күзәтә алмый. (11) Ө күк матур ул.

(12) Их, болытлар өстенә менеп, сәяхәт итеп йөрсәң икән! (13) Менә бу сәяхәт булыр иде. (14) Менәрбез, тормышта яши генә башладык бит әле без. (15) Барысына да өлгерербез, хыяллар зур һәм күкләр күктәрәп яшәрбез! (16) Рахман, сәяхәтләрдә йөрәп, моңарчы билгеле булмаган байлыкларны кешелеккә бүләк итәр.

(17) Туктагыз әле, нәрсә соң ул байлык?

(18) Беркөнне ул әтисеннән:

— Байлык нәрсә була ул, әти? — дип сорады.

6. Синтаксис: жөмләнең баш кисәкләре.

(19) — Кешегә кирәкле барлык нәрсә <...> байлык, улым. (20) Менә бу өстәл дә, синең китапларың да — байлык. (21) Ә икмәк — төп байлык. (22) Әмма кешенең алыштырмасы байлыгы була. (23) Беләсең киләме шуны?

(24) — Беләсем килә!

(25) — Син, улым, байлык эзләп сәяхәткә чыкканда, төп байлык — сиңа ипи пешерергә иген үстерүче, сине кызарып пешкән җиләкләре белән сыйлаучы туган туфрак турында онытма.

(26) Әйе, онытмас Рахман моны. (27) Сагындырыр инде ул туган җир.

(*М. Хужиннан)

(*Мәгъсүм Хәмит улы Хужин (1930-2008)- күренекле татар язучысы, журналист. Ул авыл тормышы, аның күткәннә, бүгенгесенә бәйле җыйбрәтле вакыйгалар турында яза.

Каһарманнары – авылның гади кешеләре: дөньяның төрле хәлләрен баштан кичергән, бай язмышлы өлкән яшьтәгеләр һәм тормыш юлына аяк басарга әзерләнгән яшь буын вәкилләре. Язучының “Ерганак юл ала”, “Өч каен ышыгы”, “Курагай атлары”, “Авылым урамнары”, “Урманлы үр” һәм башка китаплары бар.

6. 3 нче жөмләдән баш кисәкләргә табып языгыз.

Жөмләнең, баш килештә килеп, башка сүзгә буйсынмаган баш кисәгә ия дип атала. Жөмләдә ияне табу өчен, аның төп өч үзенчәлеген истә тоту кирәк:

1. Ия һәрвакыт баш килештә була.
2. Ия янында бәйләкләр һәм бәйлек сүзләр булмый.
3. Ия жөмләнең башка кисәкләренә буйсынмый.

Ия турында хәбәр итә яки үзе генә дә хәбәрлекне белдерә торган баш кисәк хәбәр дип атала. Нинди сүз төркеме белән белдерелүенә карап, хәбәр ике төркемгә бүленә: фигыль хәбәр (фигыль белән белдерелә), исем хәбәр (фигыльдән кала сүз төркеме белән белдерелә).

Ответ: Рахман сәяхәт итәчәк.